

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕРСОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено особливості взаємозв'язків особи з членами сім'ї та трудового колективу. Визначено суб'єкти, об'єкти та інститути персональної соціальної відповідальності.

Ключові слова: особа, соціальна відповідальність.

The features of individual relationships with family members and workforce. defined subjects, objects and institutions of social responsibility of the personal.

Key words: individual, corporate social responsibility.

Упродовж останніх шістдесяті років у світі зростає інтерес науковців до підвищення соціальної відповідальності – необхідності зобов'язання окремих осіб звітувати про свої дії чи вчинки перед тими, кому вони підпорядковані, задля забезпечення збалансованого розвитку суспільства й підвищення рівня та якості життя населення [2].

Більшість вітчизняних науковців схиляються до думки, що суб'єктами соціальної відповідальності мають стати держава і бізнес. Не принижуючи значущості цих суб'єктів щодо їхнього впливу на наявну ситуацію (політичну, соціально-економічну, екологічну та іншу) в країні, слід відзначити, що за такого підходу, поза увагою науковців залишився індивід, який тією чи іншою мірою впливає на неї (ситуацію), а тому є повноцінним суб'єктом соціальної відповідальності. Підтвердженням цьому є таке: 1) посадовці одночасно є представниками органів державної влади і громадянами; 2) керівники та власники підприємств теж суміщають соціальну відповідальність бізнесу і особисту соціальну відповідальність; 3) пересічні громадяни беруть більш-менш активну участь у політичному (обирають Президента України, склад Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування, долучаються до референдумів і мітингів), економічному (працюють за наймом, купують товари і послуги, відкривають депозитні рахунки, отримують позики тощо) та соціальному житті країни (беруть шлюби, народжують дітей, піклуються про літніх людей), а тому мають нести відповідальність за його наслідки.

Таким чином, для сучасної України надзвичайної актуальності набуває підвищення соціальної (на рівні з юридичною) відповідальності не лише державної влади та бізнесу, а й конкретних осіб і населення загалом.

Нині серед наукової спільноти зростає інтерес до проблеми соціальної відповідальності, про що наочно свідчать захищені дисертації за різними напрямками, а саме: державне управління – “Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави” (І. Савченко, 2007 р.); право – “Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української

держави” (Н. Іванчук, 2007 р.); політологія – “Взаємна політична відповідальність влади і громадянина в сучасній правовій державі” (В. Торяник, 2006 р.); філософія – “Етика бізнесу: соціально-філософський аспект” (А. Гаді, 2008 р.); психологія – “Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб’єктів управління (С. Баранова, 2004 р.); педагогіка – “Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності” (В. Тернопільська, 2003 р.).

Крім того, даній проблематиці присвячено численні публікації у фахових виданнях різного спрямування. Так, зокрема, досліджено соціальне партнерство як інструмент взаємоузгодження соціальних обов’язків і соціальної відповідальності (М. Дейч); сформульовано концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу (О. Воробйова, Е. Кошелева, М. Мельник, М. Мурашко, О. Родіонов, О. Федорова) та визначено особливості його ринкового і державного регулювання (І. Царик); розроблено рекомендації з підвищення корпоративної соціальної відповідальності (В. Звонар, Т. Корягіна, Т. Маматова); окреслено основні підходи до формування громадянської відповідальності (Н. Драгомирецька, І. Матвієнко).

Метою статті є надання теоретичних засад персональної соціальної відповідальності. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: 1) дослідити особливості взаємозв’язків індивіда з членами сім’ї та трудового колективу; 2) визначити суб’єкти, об’єкти та інститути персональної соціальної відповідальності.

Одним з базових положень персональної соціальної відповідальності є відповідальність індивіда перед самим собою, оскільки особистісні чинники чи не найбільшою мірою впливають на рівень та якість життя населення. Саме тому кожна особа має більше уваги приділяти здоровому способу життя, уникати травматизму, своєчасно проходити медичні обстеження та лікування, займатися фізичною культурою і спортом тощо.

Більшість населення не мають змоги протистояти усталеним звичкам (суспільним порокам) і наявним вадам здоров’я, оскільки сприймають це як особисту слабкість, за яку вони все ж мусять рано чи пізно відповісти. Так, наприклад, люди з алкогольною і наркотичною залежністю не лише витрачають значні кошти на придбання цих засобів, а і потерпають від погіршення фізичного стану, інтелектуальної деградації, втрати доступу до певних посад (фактично, роботи за гідну оплату) та, зрештою, стають приреченими на злиденне існування, оскільки з часом їхні родини позбавляються від такого матеріального і морального “тягаря”.

Кожний індивід також має розвивати власні навички та здібності, а також обирати фах, навчальний заклад і місце майбутньої роботи як запоруку власного добробуту. Хоча така активність та вибір відбувається за участі рідних і знайомих, але оточення лише створює для індивіда можливості, ступінь використання яких залежить безпосередньо від його бажання, цілеспрямованості, працездатності та ініціативності. Натомість, якщо основними “чеснотами” індивіда є лінь і патерналізм, то будь-які дії родини, громадськості та держави залишаться безрезультатними.

Основна провина за низький власний суспільний статус все ж має бути покладена на індивіда, оскільки остаточне рішення (навіть тоді, коли воно є нав’язаним) залишається за ним. Водночас не варто принижувати значущість

імовірних вад оточення (зокрема, поганой освіченості щодо ситуації на ринку праці, браку коштів для оплати бажаної освіти, відсутність можливостей допомогти з працевлаштуванням), за які ті, попри їхню волю, мають відповісти.

Окрім вищенаведених, індивіда та родину пов'язують й інші зв'язки, які передбачають низку взаємних зобов'язань, як-от: дітей і батьків, чоловіка і дружини, членів родини тощо.

У міру того, як немовля перетворюється на зрілу людину, змінюються не лише її потреби та спосіб життя, а й обов'язки та ступінь відповідальності за свої вчинки у ланцюгу “дитина – батьки”. Так, зокрема, неслухняність дітей, погані оцінки, бійка та інше є приводом для батьків застосувати те чи інше покарання – насварити, заборонити прогулянки з друзями, відкласти придбання бажаного блага (наприклад, іграшки чи телефону), застерегти про ймовірні проблеми з навчальним закладом і власним здоров'ям тощо. Відтак, індивід є суб'єктом, проступок – об'єктом, батьки – інститутом родинної соціальної відповідальності, міра якої залежить не лише від провини, а й від психологічних особливостей учасників цього процесу та взаємовідносин між ними.

Батьки також несуть соціальну відповідальність за виховання дітей, допомогу в набутті ними освіти, працевлаштуванні тощо. Саме батьки мають приділяти належну увагу добору репетиторів за тими чи іншими предметами навчальної програми, а також вибору гуртків за інтересами (малювання, танці тощо), оскільки такі інвестиції в інтелектуальний та фізичний розвиток дитини робить її не лише більш гармонійною і впевненою в собі особистістю, а й підвищує продуктивність наступних інвестицій і прискорює настання її фінансової незалежності від батьків.

Оскільки стосунки між батьками і дітьми не закінчуються після того, як ті починають самостійне життя (принаймні, так має бути), тому надзвичайно важливо зберегти “теплі відносини” між ними, запорукою чого є успадкування позитивних родинних традицій (у т.ч. щодо справедливості покарань та обопільної підтримки). Останнє набуває надзвичайної важливості в тих випадках, коли літні батьки неспроможні самостійно вести господарство чи навіть давати собі раду, а тому потребують сторонньої допомоги, яку можуть надати діти, родичі або ж держава. Але на практиці це є istotною проблемою, що обумовлено таким: 1) дедалі частіше батьки та їхні дорослі діти живуть окремо і навіть неміч стариків не є приводом для того, щоб вони перебрались у помешкання своїх дітей та отримали там належний догляд; 2) через обмежене бюджетне фінансування державна служба соціальної допомоги не може забезпечити належне піклування про одиноких осіб. Як наслідок, непоодинокі випадки, коли літні люди залишаються без належної підтримки з боку родини та суспільства. Проте провини за це мають розділити між собою всі учасники цього процесу, оскільки кожний з них “доклав до цього руку”: літні особи, які стали “заручниками” сварок, свідомої втрати зв'язків, небажання бути “тягарем” для дітей, змінювати спосіб життя і місце проживання; діти – через свою байдужість, образи, злидні, сподівання на допомогу держави; суспільство, яке допустило паплюження і недотримання соціальних норм. При цьому інститутом соціальної відповідальності має виступати, перш за все, свідомість індивіда (до речі, як дітей, так і батьків).

Не меншої уваги заслуговують взаємовідносини між особою з особливими потребами і його родичами, оскільки перший постійно відчуває свою неповноцінність (а доволі часто, безглуздість існування), а решта – мають дбати про його моральне та матеріальне становище, не розраховуючи на адекватні дії в майбутньому. Такі стосунки вибудовуються залежно від причин (уроджена чи набута) та групи інвалідності, свідомості близьких, їхнього добробуту тощо. І хоча в країні існує чимало різних державних соціальних програм, спрямованих на підтримку та реабілітацію інвалідів, однак на практиці найкращих результатів досягають лише за умови піклування родини.

Останнім часом в Україні популярнішими є громадянські, а не цивільні шлюби, однак і ті, й інші передбачають регламентовані соціальними нормами й Цивільним кодексом України взаємовідносини між чоловіком і жінкою, а саме: взаємна повага, розподіл обов'язків під час ведення спільного домашнього господарства, формування матеріальної бази родини, вибір місця проживання й облаштування помешкання, вірність (недопущення фізичної та моральної зради), недопущення насильства, підтримання добрих стосунків з родичами, ведення здорового способу життя, рішення про народження (всиновлення) дітей, належне їх виховання та матеріальне забезпечення тощо. Запорукою міцного шлюбу є не лише кохання, а й висока самосвідомість подружжя (перш за все, здатність обмежувати себе та погоджувати власні дії з іншими членами сім'ї) та виважене ставлення оточуючих до потреб і проблем кожної родини.

Активізація внутрішньої і тим більше зовнішньої міграції працездатного населення актуалізує такі проблеми: 1) самоусунення від виховання дітей; 2) задобрювання дітей грошовими переказами і слабким контролем за їх використання; 3) збереження власного здоров'я та убезпечення від потрапляння в рабство; 4) участь у тіньовій економіці (нелегальній трудовій міграції). При цьому основним інститутом соціальної відповідальності виступає родина (хоча не варто нехтувати значущістю самовідповідальності), заради забезпечення добробуту якої, частіше за все, й приймаються рішення про трудову міграцію.

Поглиблення майнової диференціації населення та масштабна його міграція стали визначальними причинами поступової втрати традиції підтримувати родинні зв'язки. Звісно, далеко не всім до снаги (перш за все, матеріально) відвідувати родичів, які проживають на значній відстані, а також приймати їх у себе. Як наслідок, майбутні покоління фактично втрачають можливість знати своїх родичів і спілкуватись з ними. Слабкою втіхою на сьогодні залишається періодичне відвідування молоддо батьків, дідухів і бабусь, оскільки після їхньої смерті, частіше за все, втрачається контакт з малою батьківщиною (рідним містом чи селом). Більше того, наслідком такої тенденції є збільшення кількості недоглянутих могил, а відтак – соціальна безвідповідальність нинішнього покоління до збереження пам'яті про своїх пращурів, що зрештою обумовить тотожне ставлення нащадків до наших сучасників і остаточної втрати національної традиції пошани до старших. виправити наявну ситуацію можна лише завдяки підвищенню самосвідомості кожного громадянина й зростанню фінансових можливостей органів місцевого самоврядування (в селах) та спеціалізованих комунальних підприємств (в містах),

які візьмуть на себе (така практика поширена в розвинутих країнах світу) піклування про недоглянуті могили. При цьому суспільство і кожний її член нарешті мають усвідомити, що лише об'єднавши зусилля (тим паче тих, кого поєднують родинні стосунки) можна вирішувати будь-які проблеми.

На окрему увагу заслуговує поширення благодійності, яка передбачає матеріальну допомогу інтернатам, школам, медичним закладам і просто нужденним. Однак така діяльність є несистематичною та такою, що широким загалом ототожнюються з “відмиванням коштів” або ж отриманням народної індульгенції на легалізацію протиправно нажитих капіталів. Попри це, така діяльність все ж є суспільно корисною, а тому потребує переходу від хаотичної добродійності до соціального інвестування. Така ініціатива, зокрема, підтримана вітчизняними олігархами, які через перерахування коштів з рахунків власних компаній та благодійних фондів, фінансують соціальні проекти (“СКМ”), культурологічні проекти (“Інтерпайл”), відродження історико-культурної спадщини України (“ІСД”, “УКГМК”, “Мотор Січ”), розвиток системи охорони здоров'я (“Roche”, “Артеріям”). Населення в цілому позитивно сприймає таку діяльність, оскільки в такий спосіб багатії перекладають на себе частину витрат (соціальної відповідальності), пов'язаних з реалізацією тих суспільно значущих проектів, які були б нереалізовані через брак бюджетного фінансування.

Життєдіяльність індивіда безпосередньо пов'язана з максимізацією задоволення наявних потреб, а відтак, з прийняттям рішень економічного штибу. Однак, як виявляється, далеко не завжди отриманий результат задовольняє особу, через що вона починає звинувачувати оточуючих: роботодавців – у низькій заробітній платі; продавців – у дорожніх цінах товарів і послуг; банківські установи в низьких ставках за депозитами та високих – за кредитами. Перелік людських невдовольень можна було продовжувати довго, але почати його слід з самого себе, оскільки саме індивід погоджується працювати за мізерні гроші, а не шукає більш оплачувану роботу; купує дорогий товар, а не виражає свій протест “власним гаманцем”; розміщує заощадження на депозитних рахунках, ставки по яких ледь перевищує рівень інфляції; купує дорогий автомобіль у кредит, не маючи упевненості в можливості його утримувати й розраховуватись за власними борговими зобов'язаннями; передає свої заощадження та кредитні ресурси будівельній компанії з сумнівною репутацією; користується валютними кредитами, отримуючи доходи в національній валюті тощо.

Таким чином, персональна соціальна відповідальність за його економічні дії має покладатись, перш за все, безпосередньо на індивіда, а вже потім на інших суб'єктів, причетних до таких оборудок. При цьому основним інститутом соціальної відповідальності має стати родина, яка не лише стимулює індивіда до дій, спрямованих на поліпшення їхнього добробуту, а й стримує його від необачних кроків, наслідком яких буде втрата майна чи навіть злидні.

У процесі трудової діяльності індивіди вступають у взаємовідносини з колегами, керівниками і власниками підприємства, споживачами, працівниками підприємств-партнерів, представниками контролюючих органів тощо. Специфіка таких відносин визначаються Кодексом законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII та іншими нормативно-правовими документами, особистими якостями індивіда,

посадовими інструкціями, соціальними нормами та традиціями, які мають місце на конкретному підприємстві чи в його структурному підрозділі. Крім того, нині міжнародною спільнотою сформовано чимало кодексів і принципів, серед яких слід виділити Кодекс “Соціальна відповідальність 8000” (SA 8000), який є “інструментом контролю за дотриманням гідних умов праці робітників комерційних компаній, їхніх партнерів і постачальників” [18]. У 2003 р. Українська асоціація якості запропонувала власний Кодекс честі добропорядного виробника України як “добровільні зобов’язання українських виробників перед споживачами і суспільством” [1].

Виконавці та їхні керівники мають нести персональну соціальну відповідальність за своєчасність та якість виконаних робіт (наданих послуг), а саме: виготовлення деталей без браку, чемне ставлення до клієнта, недопущення продажу простроченого товару, обвісу й обрахунку тощо.

Взаємовідносини між колегами хоча й спрямовуються переважно на максимізацію загального результату, однак далеко не завжди є партнерськими, а тим більше, дружніми (особливо коли декілька осіб претендують на більш високу посаду, вигідне замовлення тощо). При цьому їх усіх об’єднує прагнення отримувати якомога більше матеріальних і моральних вигод від роботи, з одного боку, а з іншого – мінімізувати негативні її прояви. Проте в дійсності все навпаки, оскільки більшість найманих працівників фактично позбавлена можливості відстоювати свої права. Об’єктом персональної соціальної відповідальності виступають професійні (своєчасність та якість виконання службових обов’язків) й міжособистісні (підтримка чи зневага) взаємовідносини; інститутом – самосвідомість працівника і трудовий колектив.

Більш складними є взаємовідносини між керівниками і підлеглими, оскільки їх наділено різними правами та обов’язками. Так, зокрема, особи, які призначаються на керівні посади і отримують певну владу, відповідають за дії підлеглих їм організацій, підрозділів, людей; натомість звичайні виконавці – переймаються переважно виконанням поставлених завдань. Саме соціально безвідповідальна поведінка керівників є причиною більшості проблем на підприємстві, а саме: доведення до банкрутства, рейдерства, погіршення мікроклімату в колективі, несвоєчасного виконання контрактів і договорів.

На окрему увагу заслуговують взаємовідносини між державними службовцями і споживачем адміністративних послуг (громадянином, фізичною чи юридичною особою), які зазвичай ототожнюють з корупційною діяльністю, яка підпадає не лише під адміністративну та кримінальну, а й соціальну відповідальність посадовців. Рівень їхньої корумпованості залежить від посади, сфери діяльності, професійних та особистих якостей, місця в корупційній вертикалі тощо. Так, зокрема, посадовці нижчих рівнів не мають великих повноважень, тому їхні дії зводяться переважно до надання послуг (у межах повноважень чи поза ними) за хабар, розмір якого є відносно невеликим (від символічної вдячності до декількох сотень умовних одиниць). У такий спосіб низькооплачувані державні службовці намагаються компенсувати недоліки чинної системи оплати праці. Отже, для посадовців нижчих рівнів хабар (як форма прояву корупції) – це радше спосіб виживання, аніж збагачення. Більше того, вони є елементом (до речі, від якого, за потреби легко та обачливо позбавляються) складного

корупційного механізму, а тому соціальна відповідальність таких осіб має бути розділена між ними, їхніми керівниками та суспільством. Посадовці середнього та високого рівня обіймають посади, які надають їм великі (а іноді, майже необмежені) можливості щодо розпорядження ресурсами. Кар'єрне зростання для державних службовців є, з одного боку, можливістю повніше реалізувати себе як особистість та істотно підвищити рівень власного добробуту; з іншого – вимагає певних матеріальних витрат (зокрема, на навчання). Проте, як доводить практика, належна освіта і досвід не гарантують просування кар'єрними сходами, оскільки поки що непоодинокими є випадки “продажу” тих чи інших посад, “ціна” яких безпосередньо залежить від потенційного рівня корупційних доходів. Як наслідок, “інвестуючи” кошти в одержання посади, особа не лише стає частиною корупційної вертикалі, а й має за мету відшкодувати витрати й отримати додатковий дохід, частину якого, знов таки, спрямувати на подальше перебування на посаді (при владі). При цьому висока оплата праці й наявні статки не є приводом для можновладців для відмови від корупції, тоді як посади залишаються джерелом примноження їхніх капіталів [3], натомість громадськість продовжує пасивно споглядати за зловживаннями та бездіяльністю представників органів державної влади.

Загалом існуюча на сьогодні в Україні система міжособистісних взаємовідносин загострює соціально-економічні протиріччя між представниками різних верств населення, що варто розцінювати як загрозу національній безпеці. Саме тому напевно чи когось слід переконувати в необхідності формування соціально відповідального суспільства – суспільства, в якому за рахунок розвитку самосвідомості людей, посилення позитивного впливу родини, трудового колективу та громадськості забезпечується дотримання правових і соціальних норм, а також притягнення до відповідальності всіх діє- та правоздатних його членів за їхні дії, вчинки чи бездіяльність [4]. Модель такого суспільства ґрунтується на верховенстві права, високій самосвідомості, персоналізованій відповідальності й домінуючій ролі індивіда, який одночасно є суб'єктом і інстанцією соціальної відповідальності. При цьому правові та соціальні норми будуть органічно доповнювати одна одну, а їх дотримання створить передумови для підвищення рівня та якості життя населення. Формування соціально відповідального суспільства є надзвичайно складним процесом, оскільки передбачає вирішення низки проблем, серед яких слід виділити такі:

а) висока персональна відповідальність за добробут своєї родини не передбачає обов'язкової тожної відповідальності за матеріальне становище решти населення, ефективного функціонування підприємств, соціально-економічний розвиток регіону чи країни у цілому;

б) міра готовності взяти на себе відповідальність за власний добробут і добробут своєї родини напряму залежить не стільки від індивідуальних якостей індивіда, скільки від рівня його добробуту;

в) більшість індивідів, які досягають привілейованого суспільного становища, втрачають мотивацію до змін (особливо, щодо обов'язкової персональної відповідальності);

г) індивіди намагаються уникати персональної відповідальності за порушенням правових і соціальних норм;

д) необхідність урахування особливостей перехідної моделі розвитку, а саме: спрямування більшості державно-управлінських рішень переважно на вирішення поточних проблем, а не на перспективу; відсутність оптимальних пропорцій між державними і ринковими механізмами регуляторного впливу; перехід від домінування загальнодержавної до змішаної форми власності на засоби виробництва; макроекономічна нестабільність, зростання державного боргу, маніпулювання бюджетами всіх рівнів; злиття бізнесу та влади, посилення їх впливу на прийняття державно-управлінських рішень на національному і регіональному рівнях; поєднання ліберальних принципів регулювання економіки з соціал-демократичними методами управління соціальною сферою; відсутність національної ідеї, занепад моральності, домінування інтересів політики над інтересами економіки; низький рівень довіри населення до органів державного управління та органів місцевого самоврядування; формування первинних капіталів олігархами на тлі злиденного існування значної частини населення; збільшення масштабів тінізації вітчизняної економіки та ролі нелегальних доходів в житті населення; зосередження основних фінансових потоків в столиці; звуження втручання держави в соціально-економічні процеси [2].

З вищевикладеного можна зробити такі висновки. Індивід – є суб'єктом, родина та інші члени суспільства – інстанцією, спосіб життя індивіда – об'єктом персональної соціальної відповідальності. Необхідно створити умови, за яких окремі індивіди, по-перше, прийматимуть самостійні рішення та усвідомлюватимуть їх наслідки; по-друге, бачитимуть цілі й сенс життя не лише в підвищенні рівня власного добробуту, а і в розвитку українського суспільства. Матеріальні і моральні вигоди від отриманої освіти та посади, яку він обіймає, обумовлюють його приналежність до тієї чи іншої верстви населення, через що персональна соціальна відповідальність за прорахунки у вихованні та виборі життєвого шляху окремим індивідом, розподіляються між ним і членами його родини. Продовження наукових розвідок за даною проблематикою сприятиме створенню умов для підвищення персональної соціальної відповідальності.

Література:

1. Кодекс честі добropорядного виробника України (добровільні зобов'язання перед споживачами і суспільством). – Режим доступу : <http://www.uaq.org.ua/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=43>.

2. Мельниченко О. А. Державна політика щодо підвищення рівня та якості життя населення : автореф. дис. ... д. держ. упр. : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” / О. А. Мельниченко. – Запоріжжя, 2010. – 36 с.

3. Мельниченко О. А. Подолання корупції як складова державної політики детінізації доходів населення / О. А. Мельниченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Дніпропетр. : Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2005. – № 4. – С. 20–27.

4. Мельниченко О. А. Проблеми та перспективи розбудови соціально відповідальної суспільства / О. А. Мельниченко // Державне управління та місцеве самоврядування : матеріали ІХ міжнар. наук. конгресу, 26-27 березня 2009 р. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – С. 335–336.

5. Садеков А. Соціальні аспекти розвитку корпоративного управління в Україні / А. Садеков, Т. Косова // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 88–93.

Надійшла до редколегії 30.01.2012 р.